

Kentli Haklarının Uluslararası Normatif Çerçevesi: Belgeler, İlkeler ve Uygulama Sınırlılıkları

Nihal Şirin Pınarcıoğlu Ocakhan¹

Özet

Bu kitap bölümü, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla nasıl tanımlandığını, kapsamının hangi ilkeler çerçevesinde şekillendiğini ve insan haklarının mekânsal boyutunun bu metinlerde nasıl görünür kılındığını incelemektedir. Çalışma, insan haklarının klasik biçimde ulus-devlet merkezli bir yaklaşımla ele alınmasının, hakların gündelik kentsel yaşamda nasıl deneyimlendiğini açıklamakta yetersiz kaldığı varsayımından hareket etmektedir. Bu bağlamda kentler, hakların yalnızca ihlal edildiği değil; aynı zamanda somutlaştığı, müzakere edildiği ve katılımcı yerel yönetim pratikleri aracılığıyla kurumsallaştığı temel siyasal-toplumsal mekânlar olarak ele alınmaktadır.

Kentli hakları, insan haklarının kentsel ölçekte uygulanmasına odaklanan normatif bir çerçeve olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, kentli haklarının kurumsallaşma sürecini; Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (1985), Avrupa Kentsel Şartı I (1992), Dünya Kent Hakkı Şartı (2005), Avrupa Kentsel Şartı II (2008), Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem (UCLG, 2011), BM-Habitat Belgeleri (1976-2016) Avrupa Kentsel Şartı III (2023) gibi temel uluslararası ve bölgesel belgeler üzerinden analiz etmektedir.

Bulgular, kentli haklarının normatif içeriğinin zaman içinde barınma, çevre, katılım, eşitlik, kültür, dijital haklar ve sürdürülebilirlik gibi alanları kapsayacak biçimde genişlediğini göstermektedir. Bununla birlikte bu hakların ağırlıklı olarak yumuşak hukuk (soft law) araçlarıyla tanımlanması, bağlayıcılık ve uygulanabilirlik açısından önemli sınırlılıklar yaratmaktadır. Çalışma, kentli haklarının uluslararası ilkesel çerçevesinin yerel demokrasiyi ve hak temelli

1 Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nihalsirin.pinarcioğlu@batman.edu.tr, Orcid ID 0000-0002-4444-0783

katılımcı bir kentsel yönetimi güçlendiren önemli bir referans sunduğunu, ancak etkin bir uygulama için katılımcı yönetim, kurumsal kapasite ve yetki-kaynak dengesizliğini gideren daha güçlü mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

1. Giriş

Kentler, modern toplumsal düzen içinde yalnızca nüfusun yoğunlaştığı mekânlar değil; iktidar ilişkilerinin örgütlendiği, toplumsal eşitsizliklerin mekân üzerinden üretildiği ve insan haklarının gündelik yaşamda fiilen sınındığı siyasal-toplumsal alanlardır. Sanayileşme, kapitalist birikim ve küreselleşme süreçleriyle birlikte kentler, ekonomik büyümenin yanı sıra dışlanma, ayrışma ve hak mücadelelerinin yoğunlaştığı başlıca mekânlar hâline gelmiştir. Bu nedenle barınma, sağlık, eğitim, çevre, ulaşım, güvenlik, kültürel yaşama ve yönetime katılım gibi temel haklar, soyut normlar olarak değil, öncelikle kentsel mekânda deneyimlenen haklar olarak ortaya çıkmaktadır.

Ne var ki insan haklarının klasik biçimde birey ile ulus-devlet arasındaki hukuki ilişki üzerinden tanımlanması, bu hakların kentte nasıl kullanıldığını, hangi mekânsal koşullar altında sınırlandığını ve kimler açısından erişilebilir hâle geldiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Günümüzde kentsel yoksulluk, güvencesiz barınma, kamusal hizmetlere eşitsiz erişim, çevresel adaletsizlikler ve yönetime katılım eksikliği gibi olgular, tekil hak ihlallerinden ziyade kent mekânında üretilen ve süreklilik kazanan yapısal adaletsizlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, insan haklarının korunmasının yalnızca evrensel normların tanınmasına değil, bu normların kent ölçeğinde nasıl somutlaştığına ilişkin yeni bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu değerlendirme ihtiyacı, insan haklarının mekânsal boyutunu görünür kılmayı amaçlayan kentli hakları yaklaşımının ortaya çıkışında belirleyici olmuştur. Kentli hakları, bireyi yalnızca hukuki yurttaşlık statüsü üzerinden değil, kentte yaşayan ve kentsel yaşamın maddi ve kurumsal koşullarına doğrudan temas eden bir özne olarak ele almakta; böylece insan haklarının evrensel içeriğini kentsel yaşamın somut gerçekliğiyle ilişkilendirmektedir. Ancak bu yaklaşımın, kentte yaşanan yapısal eşitsizliklere müdahale edebilmesi, kuramsal düzeyde tanımlanmasından öte aynı zamanda normatif bir çerçeveye kavuşturulmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda kentte ortaya çıkan eşitsizlikler ve mekânsal adaletsizlikler, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla tanımlanmasını ve kurumsal bir çerçeveye taşınmasını gerektirmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kabul edilen uluslararası ve bölgesel belgeler, insan haklarını kent ölçeğinde yeniden ele

almış; kent mekânını hakların uygulanma, izlenme ve korunma alanı olarak ele alan bir yaklaşım geliştirmiştir.

Bu çalışmanın amacı, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla nasıl tanımlandığını, kapsamının hangi ilkeler çerçevesinde belirlendiğini ve insan haklarının mekânsal boyutunun bu belgelerde nasıl görünür kılındığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma, insan haklarının klasik ulus-devlet merkezli çerçevesinin ötesine geçerek, kent mekânını hakların somutlaştığı ve yerleştiği bir ölçek olarak ele alan uluslararası metinleri incelemekte; kentli haklarının bu belgeler yoluyla hukuki ve siyasi bir normatif çerçeveye nasıl taşındığını analiz etmektedir.

2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kavramsal ve kuramsal çerçeve, kentli haklarının uluslararası belgelerde nasıl ele alındığını, hangi hak alanlarının öne çıkarıldığını ve insan haklarının mekânsal boyutunun bu belgeler aracılığıyla nasıl görünür kılındığını analiz etmek için bir okuma zemini sunmaktadır.

2.1. İnsan Haklarının Mekânsal Boyutu

İnsan hakları, tarihsel olarak birey ile ulus-devlet arasındaki hukuki ilişki çerçevesinde tanımlanmış; hakların evrenselliği, soyut ve mekândan bağımsız bir normatif dil üzerinden kurulmuştur. Ancak hakların fiili kullanımı, bu soyut çerçevenin ötesinde, belirli mekânsal, toplumsal ve kurumsal koşullar altında gerçekleşmektedir. Bu nedenle hakların tanınması ile haklara fiilen erişim arasında önemli farklar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle kent mekânı, barınma, sağlık, eğitim, çevre ve kamusal hizmetlere erişim gibi temel hakların gündelik yaşamda somutlaştığı başlıca ölçek olarak öne çıkmaktadır (Harvey, 2015).

Mekânın toplumsal olarak üretildiğini vurgulayan yaklaşımlar, hakların dağılımının da mekânsal olarak eşitsiz biçimde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Kentsel mekân, iktidar ilişkileri, piyasa dinamikleri ve kamusal politikalar aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilmekte; bu süreçler, bazı toplumsal grupların haklara erişimini kolaylaştırırken, diğerlerini sistematik biçimde dışlayabilmektedir (Brenner, 2019). Bu bağlamda insan hakları ihlalleri, yalnızca hukuki normların yokluğundan değil, mekânsal düzenlemeler ve kentsel politikalar yoluyla üretilen yapısal eşitsizliklerden de kaynaklanmaktadır.

2.2. Kent Ölçeği ve Hakların Yerelleşmesi

Ulus-devlet merkezli insan hakları rejimi, hakların tanınması ve korunmasında temel aktör olarak merkezi devleti konumlandırmaktadır. Bununla birlikte, hakların büyük bir kısmı doğrudan yerel düzeyde, özellikle de kentlerde kullanılmakta ve ihlal edilmektedir (Brenner & Schmid, 2015). Yerel yönetimler, konut, ulaşım, çevre, altyapı ve sosyal hizmetler gibi alanlarda aldıkları kararlarla, insan haklarının hayata geçirilmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu durum, insan haklarının uygulanma ölçeği olarak kentlerin önemini artırmaktadır (Lefebvre, 2017; Harvey, 2015).

Hakların yerelleşmesi, insan haklarının evrensel niteliğini ortadan kaldırmamakta; aksine bu hakların somut koşullara uyarlanmasını ve izlenebilir hâle gelmesini mümkün kılmaktadır. Kent ölçeği, hakların yalnızca tanındığı değil, aynı zamanda talep edildiği, müzakere edildiği ve uygulanmasının denetlendiği bir siyasal alan olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle kentler, insan haklarının soyut normlardan gündelik yaşam pratiklerine taşındığı temel mekânlar hâline gelmiştir (Brenner & Schmid, 2015).

2.3. Kentli Hakları Kavramı

İnsan haklarının mekânsal boyutuna ve kent ölçeğinin artan önemine paralel olarak, kentli hakları kavramı, insan haklarının kentsel yaşam bağlamında yeniden düşünülmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Kentli hakları, bireyi yalnızca ulusal yurttaşlık statüsü üzerinden değil; kentte yaşayan, kentsel hizmetlerden, kamusal alanlardan ve yerel yönetsel kararlardan doğrudan etkilenen bir özne olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, hakların fiili kullanımını kentsel mekân ve yerel karar alma süreçleriyle ilişkilendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Zira yurttaşların bu düzeyde sahip oldukları hak ve yetkilerin farkında olmaları ve bu haklara bilinçli biçimde sahip çıkmaları, yalnızca yerel demokrasinin işleyişi açısından değil, aynı zamanda ulusal ölçekte demokratik gelişmenin temel güvencelerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Keleş, 2023).

Kentli hakları, çoğu zaman kent hakkı kavramıyla ilişkilendirilmekte birlikte², esas olarak insan haklarının kentsel ölçekte somutlaştırılmasına

2 Kentsel haklar literatürü, genel olarak iki kuramsal yaklaşımın kesişiminde şekillenmektedir. İlk yaklaşım, Henri Lefebvre'in (1968) geliştirdiği kent hakkı kavramına dayanan ve kenti kapitalist üretim ilişkilerine karşı kolektif bir yeniden üretim alanı olarak ele alan eleştirel kent kuramıdır (Lefebvre, 2017). İkinci yaklaşım ise, insan haklarının kentsel ölçekte somutlaşmasına odaklanan kentli hakları anlayışıdır. Kent hakkı yaklaşımı, kentsel mekânın metalaşmasına yönelik radikal ve dönüştürücü bir eleştiri sunarken, bu eleştiri uluslararası hukuk ve kurumsal karar alma mekanizmaları içinde doğrudan bağlayıcı normlara dönüştürülememiştir. Kentli hakları ise

odaklanan normatif bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yönüyle kentli hakları, eleştirel bir talep ve mücadele çerçevesi sunan kent hakkı yaklaşımından farklı olarak, hakların tanımlanması, kurumsallaştırılması ve uygulanmasına ilişkin daha doğrudan bir normatif zemine işaret etmektedir. Bu zeminin güçlenmesi ise, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla tanımlanması ve hukuki-siyasal bir çerçeveye kavuşturulmasıyla mümkün olmuştur.

Bu kavramsal ve kuramsal çerçeve, insan haklarının kent mekânında nasıl somutlaştığını ve bu sürecin neden ulus-devlet merkezli yaklaşımlarla sınırlı biçimde açıklanabildiğini ortaya koymaktadır. Kentlerin, hakların kullanımı ve ihlali açısından merkezi bir ölçek hâline gelmesi, insan haklarının kentsel bağlamda yeniden ele alınmasını ve bu alana özgü ilkelerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, kentli haklarının yalnızca kuramsal bir tartışma alanı olarak değil, uygulanabilir ve izlenebilir bir hak rejimi olarak tanımlanması ihtiyacını gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla nasıl tanımlandığı, hangi hak alanlarını kapsadığı ve kent ölçeğinde insan haklarının korunmasına ilişkin nasıl bir normatif çerçeve sunduğu soruları önem kazanmaktadır. Aşağıdaki bölümde, kentli haklarının uluslararası düzeyde normatifleşme süreci, başta Avrupa Kentsel Şartı – 1 (1992) olmak üzere, kent mekânını hakların uygulanma ve korunma alanı olarak ele alan temel küresel ve bölgesel belgeler üzerinden kronolojik olarak incelenmektedir.

3. Uluslararası Düzeyde Normatif Somutlaşma: Kentli Hakları Belgeleri

Kentli haklarının düşünsel ve kuramsal düzlemde ilkesel bir çerçeveye taşınması, büyük ölçüde uluslararası belgeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu belgeler, kentli haklarını bağlayıcı tek bir uluslararası sözleşme düzeyine taşımamış olmakla birlikte, insan haklarının kentsel ölçekte ele alınmasına yönelik önemli bir zemin oluşturmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan bu metinler, kentli haklarını tanımlamanın ötesine geçerek, hakların yerel düzeyde nasıl hayata geçirileceğine ilişkin bir çerçeve sunmuştur.

insan haklarının mevcut uluslararası rejimiyle uyumlu, yerel yönetimler eliyle uygulanabilir ve izlenebilir ilkesel çerçeveler sunduğu ölçüde uluslararası belgelerde benimsenmiştir. Ancak bu normatifleşme süreci, kentli haklarının eleştirel ve dönüştürücü siyasal içeriğini önemli ölçüde sınırlandırmış; hak taleplerini çoğu zaman kurumsal kapasite, yönetsel uygunluk ve yumuşak hukuk sınırları içinde yeniden tanımlamıştır. Bu nedenle literatürde kent hakkı ile kentli hakları arasındaki ilişki, eleştirel talepler ile normatif kurumsallaşma arasındaki farklar ve geçişler üzerinden tartışılmaktadır.

Bu çerçevede dikkat çeken temel özellik, kentli hakları belgelerinin ulus-devlet merkezli insan hakları rejimini tamamlayıcı biçimde yerel yönetimleri insan haklarının asli uygulayıcıları olarak konumlandırmasıdır. Kentler, insan hakları ihlallerinin en görünür hâle geldiği mekânlar olduğu kadar; barınma, ulaşım, çevre, kamusal alan ve katılım gibi hakların doğrudan politika ve hizmetlere dönüştürülebildiği yönetsel ölçeklerdir (Brenner, 2019). Bu nedenle uluslararası kentli hakları belgeleri, belediyeleri yalnızca hizmet sunan teknik birimler olarak değil; insan haklarının yerel düzeyde korunması, geliştirilmesi ve somutlaştırılmasından sorumlu siyasal aktörler olarak ele almaktadır (UCLG, 2011; UN-Habitat, 2009). Kentli haklarının uluslararası düzeyde normatifleşmesi süreci, aynı zamanda “yerelleşen insan hakları” yaklaşımının kurumsallaşmasına işaret etmektedir. Bu yaklaşım, insan haklarının yalnızca merkezi devletler aracılığıyla değil, çok katmanlı bir yönetsel yapı içinde, özellikle yerel yönetimler eliyle hayata geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kentli hakları belgeleri bu anlayışı benimseyerek, yerel yönetimlerin insan hakları bağlamında hesap verebilirliğini, katılım mekanizmalarını ve yerel demokrasiyi güçlendiren düzenlemeleri teşvik etmektedir.

Bununla birlikte söz konusu belgeler, bağlayıcılık ve uygulama bakımından önemli sınırlılıklar taşımaktadır. Kentli hakları, bu metinlerde bağlayıcı hukuki yükümlülükler doğuran “katı hukuk” (hard law) düzenlemeleri olarak değil; hukuki bağlayıcılığı olmayan rehber ilkeler ve politika yönelimleri sunan “yumuşak hukuk” (soft law) araçları aracılığıyla ele alınmıştır. Bu tercih, belgelerin farklı siyasal ve kurumsal bağlamlarda benimsenmesini kolaylaştırmakla birlikte, hakların korunması ve uygulanmasına ilişkin açık yükümlülüklerin ve yaptırım mekanizmalarının oluşmasını da sınırlandırmaktadır.

Aşağıda söz konusu belgeler, kentli haklarının kurumsallaşmasına yaptıkları katkılar ile normatif ve hukuki sınırlılıkları birlikte dikkate alınarak, tarihsel gelişim hattı gözetilen bir çerçevede incelenmektedir.

3.1. Avrupa Konseyi Belgeleri

Kentli haklarının uluslararası düzeyde en sistematik biçimde ele alındığı belgeler, Avrupa Konseyi çatısı altında geliştirilmiştir. Aşağıda kronolojik olarak bu belgeler değerlendirilmektedir:

3.1.1. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı: Kentli Haklarının Kurumsal ve Siyasal Zemini – 1985

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Avrupa Konseyi tarafından 15 Ekim 1985 tarihinde kabul edilmiş ve yerel yönetimlerin demokratik sistem içindeki konumunu güvence altına alan temel uluslararası belgelerden biri olmuştur. Şart, doğrudan kentli haklarını veya kent hakkını tanımlayan bir belge olmamakla birlikte, bu hakların yerel düzeyde hayata geçirilebilmesi için gerekli olan idari, mali ve siyasal özerkliğin ilkel çerçevesini ortaya koyması bakımından merkezi bir öneme sahiptir (Council of Europe, 1985).

Şart'ın temel çıkış noktası, yerel yönetimlerin demokratik yönetimin vazgeçilmez unsurları olduğu ve kamu işlerinin yurttaşlara en yakın düzeyde yürütülmesinin hem demokrasi hem de etkinlik açısından zorunlu olduğudur. Bu yaklaşım, yerel yönetimleri yalnızca merkezi idarenin uygulayıcı birimleri olarak değil; kendi yetki alanlarında karar alma ve uygulama kapasitesine sahip siyasal aktörler olarak tanımlar. Bu yönüyle Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli haklarının ve yerel düzeyde insan haklarının kurumsal temelini oluşturan anayasal nitelikte bir belge olarak değerlendirilmektedir (Council of Europe, 1985; Tekeli, 2016; Keleş, 2023).

Şart'ta yerel özerklik, “yerel makamların, kamu işlerinin önemli bir bölümünü, kanunlarla belirlenen sınırlar içinde, kendi sorumlulukları altında ve yerel halkın yararına düzenleme ve yönetme hakkı ve yeteneği” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, yerel yönetimlerin yalnızca görev üstlenen değil, aynı zamanda inisiyatif kullanabilen ve yerel ihtiyaçlara göre politika üretebilen özerk yapılar olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda özerklik, yalnızca idari bir düzenleme değil, aynı zamanda demokratik bir hak olarak ele alınmaktadır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın en kritik katkılarından biri, yerel özerkliğin yalnızca hukuki tanım düzeyinde bırakılmayarak, idari, mali ve siyasal boyutlarıyla birlikte ele alınmasıdır. Şart, yerel yönetimlerin görev ve yetkilerinin anayasa ya da yasa ile güvence altına alınmasını, merkezi idarenin yerel yönetimler üzerindeki vesayet denetiminin istisnai ve orantılı olmasını öngörmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin, görevleriyle orantılı yeterli mali kaynaklara sahip olması gerektiği; bu kaynakların önemli bir bölümünün yerel vergiler ve gelirler yoluyla sağlanmasının, mali özerkliğin temel koşulu olduğu açıkça belirtilmektedir (Council of Europe, 1985).

Bu yönüyle Şart, kentli haklarının hayata geçirilmesini salt iyi niyet veya yönetsel kapasite meselesi olarak değil, yetki-kaynak-sorumluluk dengesi içinde ele alan yapısal bir çerçeve sunmaktadır. Konut, ulaşım, çevre, altyapı,

sosyal hizmetler, kültür ve yerel ekonomik kalkınma gibi alanlarda kentli haklarının korunması ve geliştirilmesi, ancak bu alanlarda karar alma yetkisine ve yeterli mali kaynaklara sahip yerel yönetimler aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli haklarının uygulanabilirliğinin ön koşulu olarak değerlendirilmelidir (Tekeli, 2016; Keleş, 2023).

Bununla birlikte, Şart'ın uygulama süreci eleştirel bir değerlendirmeyi de zorunlu kılmaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren refah devleti anlayışının gerilemesi ve neoliberal kamu yönetimi reformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, merkezi devletler birçok alandaki sorumluluklarını yerel yönetimlere devretmiş; ancak bu yetki devri çoğu zaman yeterli mali kaynak aktarımıyla desteklenmemiştir. Bu durum, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın öngördüğü özerklik anlayışı ile fiili yerelleşme uygulamaları arasında ciddi bir gerilim yaratmıştır. Kentli haklarının güvence altına alınması beklenen yerel yönetimler, sınırlı bütçelerle ve artan sorumluluklarla karşı karşıya kalmış, bu da kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, taşeronlaştırılması ve proje bazlı yönetim modellerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Harvey, 2015).

Bu bağlamda Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli hakları ve kent hakkı tartışmalarında iki yönlü bir işleve sahiptir. Bir yandan, demokratik yerel yönetimin ve kentli haklarının kurumsal temelini oluşturan bir çerçeve sunmakta, diğer yandan, neoliberal yerelleşme politikalarının yarattığı yapısal çelişkilerin de görünür kılınmasına imkân tanımaktadır. Kentli haklarının yalnızca yerel düzeyde tanımlanmasının yeterli olmadığı; bu hakların merkezi–yerel ilişkileri bağlamında yeniden düşünülmesi gerektiği, Şart'ın uygulanma pratikleri üzerinden açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, kentli haklarını doğrudan tanımlayan bir belge olmamakla birlikte, bu hakların uluslararası düzeyde normatifleşmesini mümkün kılan yönetsel ve kurumsal zemini oluşturmaktadır. Şart, yerel yönetimleri demokratik meşruiyete sahip siyasal aktörler olarak tanımlayarak, insan haklarının kent ölçeğinde uygulanmasına ilişkin sorumluluğu yerel düzeyde görünür kılmaktadır. Bu yönüyle belge, kentli haklarının daha sonraki uluslararası metinlerde içeriksel olarak tanımlanabilmesinin ön koşulu olan yerel özerklik, mali yeterlilik ve karar alma kapasitesi ilkelerini kurumsal bir çerçeveye bağlamaktadır. Bununla birlikte Şart, bu ilkeleri bağlayıcı bir hak rejimiyle desteklemekten ziyade, genel yönetsel güvenceler düzeyinde bırakmakta, merkezî–yerel ilişkilerinde ortaya çıkan güç asimetrisine karşı yerel yönetimlerin insan hakları sorumluluğunu fiilen güvence altına alacak güçlü denetim ve yaptırım mekanizmaları öngörmemektedir. Dolayısıyla Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı,

kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla tanımlanması sürecinde doğrudan bir hak kataloğu sunmaktan çok, bu hakların uygulanabilirliğini mümkün kılan ancak kendi başına yeterli olmayan yapısal bir referans metin olarak değerlendirilebilir.

3.1.2. Avrupa Kentsel Şartı I: Yaşanabilir Bir Kent – 1992

Avrupa Kentsel Şartı I, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından 18 Mart 1992 tarihinde kabul edilmiştir. Şart, yerel düzeyde kentsel gelişim ve karar alma süreçlerinin farklı boyutlarına odaklanmakta; Avrupa'daki kasaba ve kentlerde yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik evrensel nitelikte ilke ve yöntemler ortaya koymaktadır (Council of Europe, 1992).

Belge, kentsel yaşamın geliştirilmesinde işbirliği ve dayanışma kavramlarını temel almakta; hakların kullanımının, sorumluluk sahibi ve aktif vatandaşlık anlayışıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, haklardan yararlanmanın, görev ve sorumlulukların eşit biçimde kabul edilmesine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Şart'ta katılımçılık ilkesi henüz sınırlı ve temenniler düzeyinde ele alınmakla birlikte, “kentsel gelişmenin temelinin, özerkliğe ve mali bağımsızlığa sahip yerel yönetimlerde halkın doğrudan katılımının sağlanması” olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu vurgu, daha sonra 2008 tarihli Avrupa Kentsel Şartı II'de çok daha güçlü ve merkezi bir ilke hâline gelecektir (Council of Europe, 1992; Council of Europe, 2008).

Avrupa Konseyi'nin temel özgürlüklerin ve insan haklarının korunmasına yönelik genel misyonuyla uyumlu olarak Şart, kentsel gelişimin niceliksel değil, niteliksel boyutlarına ve yaşam kalitesine odaklanmaktadır. Bu bağlamda ideal kent; kentli haklarını koruyan, en iyi yaşam koşullarını sağlayan, sakinlerine iyi bir yaşam biçimi sunan ve değerini orada yaşayan, çalışan, ziyaret eden, ticaret yapan, kültür, eğlence, bilgi ve eğitim arayışında olan tüm kesimlerden alan bir yaşam mekânı olarak tanımlanmaktadır. Kent, trafik, yaşam, çalışma ve dinlenme gibi farklı kentsel işlevleri uyum içerisinde barındıran çok boyutlu bir yaşam alanı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Council of Europe, 1992).

Avrupa Kentsel Şartı'na göre Avrupa yurttaşları kent yaşamı bağlamında geniş bir haklar dizisine sahiptir. Bu haklar şu şekilde sıralanmaktadır (Council of Europe, 1992):

1. Güvenlik: Kent; suçun, şiddetin ve yasa dışı faaliyetlerin en aza indirildiği, bireylerin gündelik yaşamlarını korku duymadan sürdürebildiği güvenli bir yaşam alanı olmalıdır.

2. Kirlenmemiş ve Sağlıklı Bir Çevre: Kentlilerin, hava, su, toprak ve gürültü kirliliğinden arındırılmış, ekosistemi ve doğal kaynakları korunan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı güvence altına alınmalıdır.

3. İstihdam: Yerel ölçekte yeterli ve nitelikli istihdam olanakları yaratılarak bireylerin ekonomik yaşama katılımı, gelir elde etme ve ekonomik özgürlüklerini geliştirme imkânı sağlanmalıdır.

4. Konut: Mahremiyet ve dokunulmazlık ilkeleri gözetilerek, sağlıklı, güvenli, erişilebilir ve satın alınabilir konutların tüm kentliler için yeterli düzeyde sunulması temel bir hak olarak kabul edilmelidir.

5. Dolaşım: Kent içi ulaşım sistemi; toplu taşıma, özel araçlar, yayalar ve bisikletliler arasında denge kuran, herkesin hareket özgürlüğünü kısıtlamadan erişilebilirliği sağlayan bütüncül bir düzen içinde planlanmalıdır.

6. Sağlık: Kent, yalnızca sağlık hizmetlerine erişimi değil; beden ve ruh sağlığını destekleyen fiziksel, çevresel ve toplumsal koşulların oluşturulmasını da kapsamalıdır.

7. Spor ve Dinlenme: Yaş, gelir düzeyi veya fiziksel yeterlilik farkı gözetilmeksizin tüm bireylerin spor yapabileceği ve boş zamanlarını değerlendirebileceği kamusal alanlar ve olanaklar sağlanmalıdır.

8. Kültür: Çeşitli kültürel ve yaratıcı faaliyetlerin yalnızca tüketim değil, katılım ve üretim boyutlarıyla da erişilebilir kılınması

9. Kültürler Arası Kaynaşma: Kentler, farklı kültürel ve etnik geçmişlere sahip toplulukların karşılıklı saygı ve barış içinde bir arada yaşayabildiği çoğulcu mekânlar olarak düzenlenmelidir.

10. Nitelikli Mimari ve Fiziksel Çevre: Tarihsel mirasın korunması ile çağdaş mimarinin nitelikli biçimde uygulanması arasında denge kurularak estetik, uyumlu ve yaşanabilir kentsel mekânlar oluşturulmalıdır.

11. Kentsel İşlevlerin Uyum: Barınma, çalışma, ulaşım ve sosyal etkinlik alanları arasında kopukluk yaratılmamalı; bu işlevler kentsel yaşamı kolaylaştıracak biçimde birbiriyle ilişkili olarak planlanmalıdır.

12. Katılım: Yerel yönetim süreçlerinde çoğulcu demokrasi anlayışı esas alınmalı; kurumlar arası işbirliği, şeffaflık, bilgilendirme ve bürokrasinin azaltılması yoluyla kentlilerin karar alma süreçlerine etkin katılımı sağlanmalıdır.

13. Ekonomik Kalkınma: Yerel yönetimler, doğrudan ya da dolaylı yollarla yerel ekonomik gelişmeyi desteklemek ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunmakla sorumlu aktörler olarak değerlendirilmelidir.

14. Sürdürülebilir Kalkınma: Ekonomik büyüme hedefleri ile çevrenin korunması arasında uzun vadeli ve dengeli bir uzlaşma sağlanması, yerel yönetimlerin temel yükümlülükleri arasında yer almalıdır.

15. Mal ve Hizmetlere Erişim: Kentlilerin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlere, yerel yönetimler, özel sektör ya da kamu-özel ortaklıkları aracılığıyla erişilebilir, nitelikli ve kapsayıcı biçimde ulaşmaları sağlanmalıdır.

16. Doğal Zenginlikler ve Kaynaklar: Yerel doğal kaynaklar ve çevresel değerler, kentte yaşayanların ortak yararı gözetilerek, adil, verimli ve sürdürülebilir bir biçimde korunmalı ve yönetilmelidir.

17. Kişisel Bütünlük: Kent, bireylerin yalnızca fiziksel değil; sosyal, kültürel, ahlaki ve ruhsal gelişimlerini destekleyen, kişisel refahı artıran yaşam koşullarını sunmalıdır.

18. Belediyeler Arası İşbirliği: Kentlilerin, yaşadıkları yerleşimin diğer belediyelerle ve uluslararası ağlarla kurduğu işbirliği süreçlerine katılmaları teşvik edilmeli; bu ilişkiler demokratik biçimde geliştirilmelidir.

19. Mali Yapı ve Mekanizmalar: Yerel yönetimlerin, bu hakları hayata geçirebilmek için gerekli mali kaynakları oluşturma ve kullanma konusunda yetkilendirilmesi temel bir yönetsel ilke olarak kabul edilmelidir.

20. Eşitlik: Yerel yönetimler, tüm bu hakları cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal veya ekonomik durum, siyasal görüş ya da engellilik durumu gözetmeksizin, herkes için eşit biçimde sunmakla yükümlüdür.

Sonuç olarak Avrupa Kentsel Şartı I, kentli haklarını ilk kez kapsamlı ve sistematik bir biçimde tanımlayarak, insan haklarının kentsel yaşam bağlamında ele alınmasına yönelik önemli bir normatif çerçeve sunmuştur. Şart'ta yer alan haklar, klasik insan hakları kataloglarının ötesine geçerek yaşam kalitesi, kentsel hizmetler, çevre, katılım ve yerel karar alma süreçleri gibi alanları bütüncül bir yaklaşımla kapsamakta, bu yönüyle kentli haklarının içeriksel sınırlarını genişletmektedir. Bununla birlikte belge, bu hakların hukuki bağlayıcılığı ve uygulanmasını güvence altına alacak kurumsal ve yaptırıma dayalı mekanizmalar bakımından sınırlı kalmıştır. Bu nedenle Avrupa Kentsel Şartı I, kentli haklarının normatif düzeyde tanımlandığı ancak korunması ve hayata geçirilmesine ilişkin daha güçlü araçlara duyulan ihtiyacı da açık biçimde ortaya koyan bir referans metin niteliği taşımaktadır. Söz konusu sınırlılık, sonraki dönemde kentte insan haklarını bağlayıcı bir hukuki rejime dönüştürmeden de olsa, daha açık sorumluluk tanımları, izleme yaklaşımları ve katılım mekanizmalarıyla ele almaya yönelik yeni uluslararası belge ve girişimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

3.1.3. Avrupa Kentsel Şartı II: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto – 2008

Avrupa Kentsel Şartı II, 1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı'nın Avrupa genelinde önemli ölçüde benimsenmiş olmasından hareketle, değişen toplumsal, siyasal ve çevresel koşullar doğrultusunda Şart'ın bazı maddelerinin yeniden tanımlanması ve güncellenmesi ihtiyacına yanıt olarak hazırlanmıştır. 2008 yılında kabul edilen bu yeni metin, kentlerin karşı karşıya olduğu güncel sorunları dikkate alarak, kentsel karar alma mekanizmaları, sürdürülebilirlik ve katılım ilkelerini daha güçlü biçimde merkeze almaktadır (Council of Europe, 2008).

Şart II, kent hakkı kavramına açık bir atıf yaparak, bu hakkın Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının metinlerinde giderek daha görünür hâle geldiğini belirtmektedir. Bu bağlamda “yeni kentlilik” anlayışı, kentlerin yalnızca fiziksel mekânlar değil, demokratik katılımın, toplumsal uyumun ve sürdürülebilir yaşamın üretildiği kolektif alanlar olduğu kabulü üzerine inşa edilmektedir. Manifesto, yeni kentlilik kavramını dört temel başlık altında ele almaktadır.

İlk olarak “Kentliler Olarak Kent ve Kasaba Halkları” başlığı altında, kentsel politikaların merkezinde kentlilerin yer alması gerektiği vurgulanmaktadır. “Kentler ve kasabalar kentlilerine aittir” yaklaşımından hareket eden bu bölüm, sorumlu, aktif ve bilgili kentliler olmaksızın kent yaşamının tam anlamıyla gerçekleşmeyeceği düşüncesini benimsemektedir. Bu çerçevede kent konseyleri, yerel referandumlar ve benzeri doğrudan demokrasi mekanizmaları teşvik edilmekte; kentlilerin bilgilendirilmesi, kamusal tartışma ortamlarının güçlendirilmesi ve planlama süreçlerinde halkla işbirliği esas alınmaktadır. Katılımcılık anlayışı, kentsel yaşama katkıda bulunan göçmenleri de kapsayacak biçimde genişletilmekte; yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinden azami ölçüde yararlanılması önerilmektedir (Council of Europe, 2008).

İkinci başlık olan “Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar”, küresel çevre krizi ve iklim değişikliği bağlamında kentlerin yalnızca kendi yerel çevrelerini değil, aynı zamanda küresel çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve yönetilmesinde de önemli sorumluluklar üstlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Arazi kullanımının denetim altına alındığı, plansız büyümenin sınırlandırıldığı ve ulaşım politikalarında otomobil bağımlılığının azaltıldığı kentler, bu başlığın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Böylece sürdürülebilirlik, çevresel duyarlılıkla sınırlı olmayan, bütüncül bir kentsel politika alanı olarak ele alınmaktadır.

Üçüncü başlık olan “Uyumlu Kentler ve Kasabalar”, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca çevresel korumayla değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve sosyal adalet ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, yerel ölçekte ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlar arasında dengeli bir uzlaşının sağlanması zorunlu görülmektedir. Herkesin iyi bir yaşam kalitesine erişebildiği; özellikle eğitim, sağlık, kültür ve konut alanlarında yalnızca hizmete değil, nitelikli hizmete ulaşabildiği kentler hedeflenmektedir. Sosyo-mekânsal ayrışmanın olmadığı, dışlayıcı değil kapsayıcı yerleşimlerin oluşturulması için kentsel politikaların temel amacının sosyal ve mekânsal uyum olması gerektiği vurgulanmaktadır (Council of Europe, 2008).

Son olarak “Bilgi Temelli Kentler ve Kasabalar” başlığı altında, katılımcı demokrasinin bilgiye dayalı bir yerel yönetim anlayışıyla mümkün olabileceği belirtilmektedir. Dijital teknolojilere, akıllı mekânlara ve yenilikçi altyapılara yapılan yatırımların önemi vurgulanırken; kentlerin ve kasabaların eğitim ve araştırma sistemleri ile üretim süreçleri arasında bilgi transferini kolaylaştıran, yaygın ve sürekli işbirliği ağlarına ev sahipliği yapması gerektiği ifade edilmektedir. Bu yönüyle bilgi, yeni kentliliğin hem yerel karar alma süreçleri hem de kalkınma boyutunun temel unsuru olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Kentsel Şartı II, kentli haklarının uluslararası belgelerde geçirdiği dönüşümü yansıtan önemli bir metindir. 1992 tarihli Şart’ta yaşam kalitesi ve kentsel hizmetler çerçevesinde ele alınan kentli hakları, bu metinde katılım, sürdürülebilirlik ve toplumsal uyum gibi başlıklar etrafında daha kapsamlı bir biçimde yeniden tanımlanmıştır. Ancak bu kavramlar, çoğu zaman kentteki iktidar ilişkilerini ve karar alma süreçlerindeki eşitsizlikleri açık biçimde tartışmadan ele alınmaktadır.

Manifesto, kentleri yalnızca hakların sunulduğu mekânlar olarak değil, hakların birlikte üretildiği alanlar olarak kavramsallaştırmaktadır. Ne var ki bu ortak üretim sürecinde kimin söz sahibi olduğu, kararların hangi aktörler tarafından alındığı ve kamusal sorumluluğun nasıl belirlendiği soruları büyük ölçüde belirsiz bırakılmaktadır. Bu nedenle metin, katılımı vurgulamakla birlikte, bu katılımın hesap verebilirlik, temsil ve bağlayıcı yükümlülükler temelinde nasıl işleyeceğini netleştirmemektedir.

Avrupa Kentsel Şartı II’nin bağlayıcı bir hukuki niteliğe sahip olmaması, kentli haklarının korunması ve uygulanmasını büyük ölçüde ilkesel bir düzeyde bırakmaktadır. Bu durum, kentte insan haklarının daha açık sorumluluk tanımları, izleme ve denetim mekanizmaları ile ele alındığı küresel belgelerin önemini artırmakta; Avrupa ölçeğindeki normatif yaklaşımın, yerel uygulamaya doğrudan odaklanan daha güçlü uluslararası çerçevelerle tamamlanması gereğini ortaya koymaktadır.

3.1.4. Avrupa Kentsel Şartı III: Dönüşümler Çağında Kentsel Yaşam – 2023

Avrupa Kentsel Şartı III, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından 2023 yılında kabul edilmiş olup, 1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı ve 2008 tarihli Avrupa Kentsel Şartı II'nin ardından Şart'ın ikinci kapsamlı revizyonunu temsil etmektedir. Yeni metin, özellikle 2008 sonrasında hızlanan dijitalleşme, derinleşen toplumsal eşitsizlikler, iklim değişikliğinin artan etkileri ve Covid-19 küresel sağlık krizinin kent yaşamı üzerindeki dönüştürücü sonuçlarını dikkate alarak, Avrupa kentlerine ilişkin ilkesel çerçeveyi güncellemeyi amaçlamaktadır (Council of Europe, 2023).

Şart III, son on beş yılda kentlerin karşı karşıya kaldığı çok boyutlu krizlerin, sürdürülebilir dayanışma ve kolektif eylem olmaksızın yönetilemeyeceğini vurgulamaktadır. Özellikle pandemi sürecinde yerel yönetimlerin oynadığı kritik rolün altı çizilmekte, bu sürecin, daha dayanıklı, birbirine bağlı ve kapsayıcı toplumlar inşa etmek için önemli bir fırsat sunduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda yeni Şart, kentlerin krizlere karşı yalnızca dirençli değil, aynı zamanda demokratik ve adil biçimde yeniden örgütlenmesi gereğine işaret etmektedir.

Avrupa Kentsel Şartı III'ün temel özelliklerinden biri, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile açık ve sistematik bir uyum hedefi benimsemesidir. Şart, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini merkeze alırken, bu ilkeleri SKA'nın yerel düzeyde uygulanmasını destekleyecek ortak değerler bütünü içinde yeniden tanımlamaktadır. Böylece kentler, yalnızca hizmet sunan idari birimler olarak değil, küresel sürdürülebilirlik hedeflerinin hayata geçirildiği temel siyasal ve toplumsal mekânlar olarak konumlandırılmaktadır (Council of Europe, 2023).

Şart III, “yeni kentlilik” anlayışını, Kongre'nin dayanıklı, demokratik, birbirine bağlı ve dijital toplumları destekleme öncelikleriyle ilişkilendirerek ele almakta ve modern kent yaşamını altı ana tema altında yapılandırmaktadır. Her bir tema, ilgili alanı derinleştiren alt başlıklarla birlikte ele alınmaktadır.

İlk olarak demokrasi ve halkın katılımı teması, kent yaşamının demokratik niteliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda serbest seçimler, katılım ve danışma mekanizmaları, ifade özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, dolaşım özgürlüğü, kapsayıcılık ve ayrımcılık yapmama ilkeleri öne çıkarılmaktadır. Cinsiyet eşitliği ve gençlerin yerel karar alma süreçlerine katılımı da bu temanın ayrılmaz unsurları olarak ele alınmaktadır.

İkinci tema olan sosyal haklar ile kültürel ve ekonomik kalkınma, kentlerin toplumsal refah üretme kapasitesine odaklanmaktadır. Sağlık, barınma,

eğitim, istihdam, sosyal güvenlik ve refah hizmetleri; kültür ve kültürlerarası diyalog; yerel ekonomik kalkınma ve altyapı; mimari kalite, kültürel mirasın korunması ile spor ve eğlence olanakları bu başlık altında bütüncül bir haklar ve hizmetler alanı olarak tanımlanmaktadır.

Üçüncü tema, sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunması ve iklim değişikliği başlığı altında ele alınmaktadır. Şart III, çevresel koruma ve iklim kriziyle mücadelenin yerel düzeyde temel bir sorumluluk olduğunu vurgulamakta; doğal zenginliklerin ve kaynakların korunması, sürdürülebilir ulaşım politikaları ve çevresel karar alma süreçlerine katılım gibi konuları bu çerçevede ele almaktadır.

Dördüncü tema olan dürüstlük ve yolsuzluğun önlenmesi; kamusal karar alma süreçlerinde etik, şeffaflık ve hesap verebilirlik boyutlarına odaklanmaktadır. Etik kuralların oluşturulması, çıkar çatışmalarının önlenmesi, kamu ihalelerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, demokratik yerel yönetimin vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanmaktadır.

Beşinci tema, güvenlik ve suçun önlenmesi, kentlerin yalnızca güvenli mekânlar olmasını değil, aynı zamanda krizlere ve risklere karşı dayanıklı yapılar geliştirmesini hedeflemektedir. Suç önleme politikaları, toplumsal güvenlik ve kentsel esneklik bu başlık altında birlikte ele alınmaktadır.

Son olarak dijitalleşme ve yapay zekâ teması, Avrupa Kentsel Şartları tarihinde ilk kez bu ölçekte yer almaktadır. Akıllı şehirler ve e-yönetişim uygulamaları, dijital eşitlik, dijital risklerin değerlendirilmesi ve azaltılması, kişisel verilerin korunması ve mahremiyet hakkı bu temanın temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu yönüyle Şart III, dijital dönüşümün kent yaşamında yarattığı fırsatları ve riskleri insan hakları ve demokrasi perspektifiyle birlikte ele almaktadır.

Sonuç olarak Avrupa Kentsel Şartı III, kentli haklarını ve kentsel yaşam kalitesini, dijitalleşme, iklim krizi ve toplumsal eşitsizlikler gibi çağdaş dönüşümler ışığında yeniden tanımlayan; Avrupa Kentsel Şartları dizisini günümüz koşullarına uyarlayan kapsamlı bir rehber sunmaktadır. Şart, kentli hakları yaklaşımını sürdürürken, kent hakkı tartışmalarıyla da örtüşen biçimde, kentleri demokratik, kapsayıcı ve sürdürülebilir yaşam alanları olarak yeniden düşünmeye davet etmektedir. İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesini Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile ilişkilendiren bu yaklaşım, kentleri yalnızca hizmet sunumunun gerçekleştiği idari birimler olarak değil, küresel normların yerel düzeyde somutlaştığı temel siyasal ve toplumsal mekânlar olarak

konumlandırmaktadır. Bununla birlikte Şart III, önceki metinlerde olduğu gibi bağlayıcı bir hukuki statüye sahip olmamakta; kentli haklarının korunması ve uygulanmasına ilişkin yükümlülükleri ağırlıklı olarak ilkesel ve yönlendirici bir çerçevede tanımlamaktadır. Bu yönüyle belge, kentli haklarının içeriksel olarak genişlediğini ve güncellendiğini ortaya koyarken, bu hakların etkin biçimde güvence altına alınabilmesi için çok düzeyli karar alma süreçleri, güçlü kurumsal mekanizmalar ve bağlayıcı normlara duyulan ihtiyacı da hatırlatmaktadır.

3.2. Küresel Düzeyde Belgeler

3.2.1. Dünya Kent Hakkı Şartı – 2005

Dünya Kent Hakkı Şartı, kent hakkı kavramını açık biçimde adlandıran ve tanımlayan ilk küresel belgelerden biri olarak kabul edilmektedir. 2005 yılında, Birleşmiş Milletler sistemiyle ilişkili kurumların (BM-Habitat ve UNESCO) eşlik ettiği çok aktörlü bir süreç sonucunda hazırlanan Şart, kenti ortak bir kamusal değer olarak ele almakta ve kentte yaşayan herkesi, yurttaşlık statüsünden bağımsız biçimde, hak öznesi olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle metin, kent hakkını bireysel değil, kolektif bir insan hakkı olarak formüle etmektedir.

Şart'ın ortaya çıkışı, 2001 yılında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde düzenlenen ilk Dünya Sosyal Forumu'nda "Kimin Kenti?", "Nasıl Bir Yönetim?" ve "Nasıl Bir Kent?" başlıkları altında yürütülen tartışmalara dayanmaktadır. Bu tartışmalar, kent hakkının uluslararası düzeyde tanınmasına yönelik önemli bir süreci başlatmış, Habitat International Coalition (HIC) öncülüğünde, özellikle Latin Amerika'dan güçlü bir katılımı sivil toplum örgütleri, aktivistler, insan hakları savunucuları ve akademisyenler bir araya gelerek Dünya Kent Hakkı Şartının taslak yazım sürecini başlatmıştır (HIC, 2005). Taslak metin, Amerika Kıtası Sosyal Forumu (Quito, 2004), Dünya Kent Forumu (Barcelona, 2004) ve Dünya Sosyal Forumu (Porto Alegre, 2005) gibi uluslararası platformlarda tartışılarak olgunlaştırılmış ve Eylül 2005'te Barcelona'daki buluşma öncesinde son hâlini almıştır.

Dünya Kent Hakkı Şartı'nda kent hakkı, "kentlerin sürdürülebilirlik, demokrasi, hakkaniyet ve sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda adil biçimde kullanılması" olarak tanımlanmakta (World Charter for the Right to the City, 2005: md. 1.1); bu hak, uluslararası düzeyde kabul görmüş sivil, siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve çevresel hakların bütününe kapsayan bir çerçeve olarak ele alınmaktadır (World Charter for the Right to the City, 2005: md. 1.2). Bu doğrultuda barınma, çalışma, sendikal haklar, sosyal güvenlik, sağlık, temiz suya ve enerjiye erişim, ulaşım, yeterli beslenme ve

giyinme olanakları, bilgiye erişim, siyasal katılım, güvenli yaşam, adalete erişim ve temel özgürlükler kent hakkının politika ve uygulama alanı içerisinde tanımlanmaktadır. Metinde ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğine ve dezavantajlı grupların korunmasına yönelik açık vurgular yer almaktadır.

Şart'ın temel amacı, kentlerin toplumsal adalet ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda, adil kullanım hakkı temelinde yeniden yapılandırılmasına ilişkin bütüncül bir normatif çerçeve oluşturmak ve kent hakkının Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde hukuki bir statü kazanmasını sağlamaktır. Her ne kadar metin BM-Habitat ve UNESCO'nun çeşitli etkinlik ve yayınlarında yer bulmuş olsa da, BM İnsan Hakları Sözleşmeleri arasında bağlayıcı bir belge statüsü kazanamamıştır. Buna karşın, taslak yazım süreci boyunca gerçekleştirilen uluslararası buluşmalar, daha sonra Habitat III sürecinde etkin bir rol üstlenecek olan Kent Hakkı Küresel Platformunun oluşmasına zemin hazırlamıştır (HIC, 2005).

Dünya Kent Hakkı Şartı, uluslararası sözleşmelerde dağınık biçimde düzenlenen ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar ile çevre hakkını "kent hakkı" başlığı altında bütüncül ve görünür bir hukuki çerçevede yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda kent hakkı; çocuklar, kadınlar, yaşlılar, yoksullar, düşük gelirli, evsizler, engelliler, etnik azınlıklar, göçmenler, mülteciler ve zorla yerinden edilmiş kişiler dâhil olmak üzere tüm kent sakinlerinin, ayrımcılığa uğramaksızın kentin sunduğu olanaklara eşit erişimini, yerel yönetime demokratik katılımını ve temel hak ve özgürlüklerinin güçlendirilmesini içeren kolektif bir hak olarak kurgulanmaktadır. Ayrıca kentsel projeler ve yatırımların kent sakinlerinin yararını gözetmesi; özel ve kamusal mekânlar ile kamu mülkiyetinin kullanımının ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları ihlal etmemesi gerektiği açıkça vurgulanmaktadır (HIC, 2005).

Metin, kent hakkını yedi temel ilke etrafında sistematik biçimde yapılandırmaktadır: 1- Kentin demokratik yönetimi, 2- Kentin toplumsal işlevi, 3- Mülkiyetin toplumsal işlevi, 4- Vatandaşlık haklarına etkin erişim, 5- Ayrımcılık yapmama, eşitlik ve içermeye, 6- Dezavantajlı grup ve bireylerin özel olarak korunması ve 7- Özel sektörün toplumsal sorumluluğu. Bu yönüyle Dünya Kent Hakkı Şartı, kent hakkını yalnızca söylemsel bir talep olarak değil, normatif ve siyasal bir hak rejimi kurma iddiası taşıyan önemli bir uluslararası girişim olarak değerlendirilmektedir (HIC, 2005).

Sonuç olarak Dünya Kent Hakkı Şartı, kent hakkını kolektif ve dönüştürücü bir siyasal talep olarak adlandırmakla birlikte, bu talebi uluslararası insan hakları rejimiyle uyumlu bir çerçevede yeniden tanımlamaktadır. Şart, kentte yaşayan herkesi hak öznesi olarak tanımlayarak, insan haklarının

kentsel yaşam bağlamında bütüncül bir çerçevede ele alınmasını sağlamış; barınma, çevre, katılım, sosyal adalet ve ayrımcılık yasağı gibi alanları tekil hak başlıkları olmaktan çıkarak kentsel ölçekte ilişkilendirmiştir. Bununla birlikte belgenin hukuki bağlayıcılıktan yoksun olması ve Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmeleri arasında yer almaması, kentte insan haklarının korunmasına ilişkin daha kurumsal ve uygulanabilir normatif araçlara duyulan ihtiyacı da görünür kılmıştır. Bu yönüyle Dünya Kent Hakkı Şartı, kentli haklarının uluslararası belgelerde daha açık yükümlülükler, izleme mekanizmaları ve yerel yönetim sorumlulukları çerçevesinde ele alınmasına zemin hazırlayan, içeriksel açıdan güçlü ancak kurumsal açıdan sınırlı bir referans metin olarak değerlendirilebilir.

3.2.2. Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem – 2011

“Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem”, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler (UCLG) örgütünün öncülüğünde hazırlanmış ve kent ölçeğinde insan haklarının kurumsallaştırılmasına yönelik bir belge olarak kabul edilmiştir. Şart, kenti tüm sakinlerinin ortaklaşa sahip olduğu kolektif bir mekân olarak tanımlamakta, kent sakinlerinin toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve çevresel boyutlarda insan onuruna yakışır bir yaşam sürebilmeleri için gerekli koşullara sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır (UCLG, 2011).

Kent hakkı kavramı, Şart-Gündem’de “Haklar ve Yükümlülükler Gündemi” başlığı altında ele alınmakta ve ilk maddede çok boyutlu bir biçimde tanımlanmaktadır. Buna göre, tüm kent sakinleri, herkes için yeterli yaşam koşullarını güvence altına alan ve yerel otoritelerle sakinler arasında dayanışmaya dayalı bir birlikteliği mümkün kılan bir kente sahip olma hakkına sahiptir. Kadınlar ve erkekler, kent yaşamının tam ve eşit özneleri olarak, Şart’ta tanımlanan haklardan ayırım gözetilmeksizin yararlanırlar. Ayrıca kent sakinleri, barışçıl bir birlikte yaşamı sağlamak amacıyla kentsel alanların planlanması, yapılandırılması ve koordinasyonuna katılma hakkına sahiptir. Bu katılım, kentlilerin aktif özne olmalarını mümkün kılan alanlara ve kaynaklara erişimle desteklenmeli; çalışma ve ortak kullanım alanları, çoğulculuk ilkesine ve başkalarının değerlerine saygı temelinde düzenlenmelidir. Öte yandan Şart, kentin, sakinlerinin haklarını kullanabilmeleri için gerekli tüm araçları sunmakla yükümlü olduğunu belirtirken, kent sakinlerinin de diğer bireylerin hak ve onuruna saygı gösterme sorumluluğunu taşıdığını açıkça ifade etmektedir (UCLG, 2011).

Şart-Gündem, toplam on iki maddeden oluşmakta ve her bir maddeye eşlik eden eylem planlarıyla, kent politikalarında ve uygulama düzeyinde

atılması gereken somut adımları ortaya koymaktadır. Bu yönüyle belge, yalnızca ilkesel bir çerçeve sunmakla kalmamakta, aynı zamanda uygulanabilirlik iddiası taşımaktadır. Şart'ta yer alan on iki temel hak şu şekilde sıralanmaktadır: (1) Kent Hakkı, (2) Katılımcı Demokrasi Hakkı, (3) Kentte Huzur ve Güvenlik Hakkı, (4) Kadınlar ve Erkekler Arasında Eşitlik Hakkı, (5) Çocukların Hakları, (6) Erişilebilir Kamu Hizmetleri Hakkı, (7) Din, Vicdan, Düşünce ve Bilgi Özgürlüğü, (8) Barışçıl Gösteri, Örgütlenme ve Sendika Kurma Hakkı, (9) Kültürel Haklar, (10) Konut ve İkamet Hakkı, (11) Temiz Su ve Gıdaya Erişim Hakkı ve (12) Sürdürülebilir Kentsel Büyüme Hakkı (UCLG, 2011).

Bununla birlikte, Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem, kent hakkını daha sınırlı ve yönetsel bir çerçevede ele almaktadır. Belge, özellikle 1990'lı yılları, yerel yönetimlerin devletlerin demokratik niteliğinin temel dayanakları olarak tanınmaya başlandığı bir dönüm noktası olarak değerlendirmekte, yerel yönetimlerin kamu hizmetlerinin sunumu ile eğitim, sağlık ve konut politikalarının uygulanmasında kilit aktörler olduğuna vurgu yapmaktadır. Kentler, bu bağlamda, insan haklarının hayata geçirilmesinde temel sorumluluğu üstlenen yönetsel birimler olarak konumlandırılmaktadır. Ancak bu yaklaşım, aynı zamanda eleştirel bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Refah devleti anlayışının gerilemesiyle birlikte, merkezi devletin eğitim, sağlık ve konut gibi temel alanlardaki yükümlülüklerini yerel yönetimlere devretmesi, neoliberal devlet politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Merkezi devletin bu alanlardan çekilmesi, mali ve kurumsal kapasiteleri sınırlı olan yerel yönetimlerin söz konusu hizmetleri etkin biçimde sunmasını zorlaştırmış; sonuçta kamu hizmetlerinin giderek özelleştirilmesi ve taşeronlaştırılması yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu durum, kent hakkının kamusal ve kolektif niteliğini zayıflatan yapısal bir gerilim alanı yaratmaktadır (UCLG, 2011; Harvey, 2015).

Sonuç olarak Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem (UCLG, 2011), kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla normatifleşme sürecinde, yerel karar alma süreçlerini ve uygulama boyutunu en açık biçimde öne çıkaran metinlerden biri olarak değerlendirilebilir. Şart-Gündem, insan haklarını kent ölçeğinde tanımlamakla yetinmeyerek, yerel yönetimleri bu hakların hayata geçirilmesinde asli sorumluluk taşıyan kurumsal aktörler olarak konumlandırmakta, eylem planları ve izleme mekanizmalarıyla normatif ilkeleri uygulamaya dönük bir çerçeveye taşımaktadır. Bu yönüyle belge, önceki metinlerde ağırlık kazanan ilkesel ve içeriksel hak tanımlarını, yönetsel kapasite, yerel sorumluluk ve politika uygulamalarıyla ilişkilendirerek kentli haklarının kurumsallaşmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, merkezi devletin yükümlülüklerinin yerel düzeye devri bağlamında

ortaya çıkan yapısal gerilimler, kentte insan haklarının korunmasının yalnızca yerel karar alma mekanizmalarına indirgenemeyeceğini de göstermektedir. Dolayısıyla Şart-Gündem, kentli haklarının uygulanabilirliğini güçlendiren önemli bir normatif araç olmakla birlikte, bu hakların güvence altına alınmasının çok düzeyli karar alma süreçleri ve merkezi–yerel sorumluluk paylaşımı çerçevesinde yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koyan bir belge niteliğindedir.

3.2.3. BM-Habitat Belgeleri ve Yeni Kentsel Gündem – 1976-2016

Küresel belge setini tamamlayıcı nitelikte değerlendirilmesi gereken bir diğer küresel çerçeve, BM-Habitat tarafından geliştirilen politika belgeleri ve ilkesel metinlerdir. Birleşmiş Milletler bünyesinde kentleşme, barınma ve sürdürülebilir kentsel gelişim alanlarında faaliyet gösteren BM-Habitat, insan haklarının kentsel ölçekte hayata geçirilmesine yönelik küresel politika çerçevelerinin oluşturulmasında merkezi bir rol üstlenmektedir (UN-Habitat, 2009). Bu çerçeve, kentli haklarını doğrudan bağlayıcı bir hak kataloğu biçiminde tanımlamaktan ziyade; barınma, temel hizmetlere erişim, katılım, yerel kapasite ve desantralizasyon gibi başlıklar üzerinden, yerel düzeyde uygulanabilir politika yönelimleri geliştirmeyi amaçlayan uygulamaya dönük bir perspektif sunmaktadır.

BM-Habitat koordinasyonunda şekillenen bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler’in insan yerleşimleri alanındaki temel platformunu oluşturan Habitat Konferansları aracılığıyla kurumsallaşmıştır. İlk olarak 1976 yılında Vancouver’da düzenlenen Habitat I Konferansı barınma ve insan yerleşimleri sorunlarını küresel gündeme taşıırken; 1996 yılında İstanbul’da gerçekleştirilen Habitat II Konferansı sürdürülebilir kentleşme ve yerel yönetimlerin rolünü öne çıkarmıştır (UN-Habitat, 1996). Bu sürecin devamı niteliğindeki Habitat III Konferansı’nda kabul edilen Yeni Kentsel Gündem, kentlerin kapsayıcı, güvenli, dirençli ve sürdürülebilir biçimde gelişmesini hedefleyen güncel küresel politika çerçevesini ortaya koymuştur (UN-Habitat, 2016). Yeni Kentsel Gündem, yerel yönetimlerin insan haklarının hayata geçirilmesindeki rolünü güçlendirmeyi amaçlamakla birlikte, önceki UN-Habitat metinlerinde olduğu gibi bağlayıcı hukuki yükümlülükler ve yaptırım mekanizmaları öngörmemekte, kentli haklarının korunması ve uygulanmasını büyük ölçüde ulusal ve yerel düzeydeki siyasal iradeye bırakmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışma, kentli haklarının uluslararası belgeler aracılığıyla aşamalı bir normatif inşa sürecinden geçtiğini göstermektedir. İncelenen metinler birlikte okunduğunda, süreç; hakların kent ölçeğinde hayata geçirilebilmesi için gerekli kurumsal ön koşulların (yerel özerklik, mali yeterlilik, karar alma kapasitesi) tanımlanmasıyla başlamakta, kentsel yaşam kalitesi ekseninde hak alanlarının sistematik biçimde görünür kılınması ile genişlemekte, kent hakkı gibi kolektif bir hak iddiasının küresel düzeyde formüle edilmesiyle siyasal bir ufuk kazanmaktadır. Devamında, Avrupa Kentsel Şartı II ile katılım, sürdürülebilirlik, toplumsal uyum ve bilgi temelli yaklaşımlar üzerinden “yeni kentlilik” perspektifi güçlenmekte; UCLG Şart–Gündem’de ise haklar, eylem planları ve izleme iddiası aracılığıyla uygulama boyutuna bağlanmaktadır. Son dönemde Avrupa Kentsel Şartı III, dijitalleşme ve yapay zekâ dâhil olmak üzere yeni risk alanlarını hak gündemine ekleyerek, çoklu krizler çağında kentli haklarını demokrasi–haklar–hukukun üstünlüğü hattında güncellemektedir.

Bu kronolojik hat, aynı zamanda kentli haklarının uluslararası düzeyde iki tamamlayıcı kanaldan ilerlediğini de ortaya koymaktadır. Avrupa Konseyi eksenli belgeler, kentli haklarını yaşam kalitesi, yerel demokrasi ve katılım temelinde güçlü bir normatif dil ile kurarken; BM-Habitat süreci ve UCLG gibi küresel çerçeveler, hakları daha çok yerel uygulama kapasitesi, politika araçları ve eylem/izleme gündemi üzerinden ele almaktadır. Böylece kentli hakları, bir yandan insan haklarının mekânsal boyutunu görünür kılan bir referans çerçeve üretmekte, diğer yandan hakların “kentte nasıl hayata geçirileceği” sorusunu yerel ölçeğe taşımaktadır.

Bununla birlikte bulgular, kentli hakları rejiminin iki yapısal gerilim hattı üzerinde yükseldiğini göstermektedir. Birinci gerilim, metinlerin önemli bölümünün yumuşak hukuk niteliği taşımasıdır: Belgeler kapsamlı bir hak dili üretse de bağlayıcı yükümlülükler, yaptırım ve etkili başvuru yolları çoğu zaman sınırlı kalmaktadır. Bu durum, hakların korunmasını ulusal hukuka aktarım, idari kapasite, siyasal irade ve yerel düzeyde kurumsallaşma derecesine bağımlı hâle getirmektedir. İkinci gerilim ise neoliberal yerelleşmenin yarattığı yetki–kaynak–sorumluluk dengesizliğidir: Merkezî devletin bazı sosyal yükümlülükleri yerel düzeye devrettiği koşullarda, bu devrin yeterli mali kaynak ve eşitleme mekanizmalarıyla desteklenmemesi, kentli haklarının pratikte piyasalaşma/özelleştirme baskıları altında aşınmasına yol açabilmektedir.

Bu çerçevede çalışma, kentli haklarının geleceğinin yeni hak başlıklarının eklenmesinden çok, mevcut hakların nasıl uygulanabilir ve izlenebilir hâle

getirileceği sorusunda yoğunlaştığını savunmaktadır. Kentli haklarının “iyi niyetli bir politika sözlüğü”ne indirgenmemesi; açık görev–yetki–sorumluluk ilişkilerine dayalı çok düzeyli bir hukuki çerçevenin kurulmasına, yerel düzeyde hak temelli izleme ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesine ve mali özerkliğin kaynak adaletiyle birlikte ele alınmasına bağlıdır. Aksi hâlde kentli hakları, kent mekânında artan eşitsizlikleri dönüştüren bir hak rejimi olmaktan ziyade, bu eşitsizlikler karşısında sınırlı bir normatif referans olarak kalma riskini taşımaktadır.

Sonuç olarak kentli hakları belgeleri, insan haklarının kent ölçeğinde somutlaştığını güçlü biçimde tescil eden bir normatif damar oluşturmuştur; bu damar 2023 sonrası dönemde dijitalleşme ve iklim krizi gibi yeni risk alanlarıyla daha da genişlemektedir. Ancak bu genişleme, bağlayıcılık, kurumsal kapasite ve kaynak adaletiyle desteklenmediğinde, kentli haklarının uygulanabilir bir hak rejimi olmaktan çok rehber ilkeler düzeyinde kalma riski sürmektedir. Dolayısıyla kentli haklarının geleceği, uluslararası metinlerin ürettiği normatif çerçevenin yerel demokrasiyi güçlendiren, izlenebilir ve hesap verebilir uygulama araçlarıyla bütünleştirilmesine bağlıdır.

Kaynakça

- Brenner, N. (2019). *New urban spaces: Urban theory and the scale question*. Oxford University Press.
- Brenner, N., & Schmid, C. (2015). Towards a new epistemology of the urban? *City*, 19(2-3), 151-182.
- Council of Europe. (1985). *European Charter of Local Self-Government*. <https://rm.coe.int/european-charter-for-local-self-government-english-version-pdf-a6-59-p/16807198a3>
- Council of Europe. (1992). *European Urban Charter: A better quality of life in towns and cities*. <https://rm.coe.int/168071923d>
- Council of Europe. (2008). *Manifesto for a new urbanity: European Urban Charter II*. <https://rm.coe.int/urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity-publication-a5-58-pages-/168095e1d5>
- Council of Europe. (2023). *European Urban Charter III (2023): Urban living in the era of transformations*. <https://rm.coe.int/cg-gov-2023-1-04-european-urban-charter-iii-en/1680aa8a9d>
- Habitat International Coalition. (2005). *Toward a World Charter for the Right to the City*. <https://hic-net.org/toward-a-world-charter-for-the-right-to-the-city/>
- World Charter for the Right to the City (2005). <https://www.uclg-cisdp.org/sites/default/files/documents/files/2021-06/WorldCharterRighttoCity.pdf>
- Harvey, D. (2015). *Asi şehirler*. Metis Yayınları.
- Keleş, R. (2023). *Yerinden yönetim ve siyaset*. Cem Yayınevi.
- Lefebvre, H. (2017). *Şehir hakkı*. Sel Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2016). *Dünya’da ve Türkiye’de kent-kır karşıtlığı yok olurken yerleşmeler için temsiller*. İdealkent Yayınları.
- UCLG. (2011). *Global Charter-Agenda for Human Rights in the City*. https://www.uclg-cisdp.org/sites/default/files/UCLG_Global_Charter_Agenda_HR_City_0.pdf
- UN-Habitat. (1996). *The Habitat Agenda: Goals and principles, commitments and the global plan of action*. <https://habitat3.org/wp-content/uploads/The-Habitat-Agenda-Goals-and-Principles-Commitments-and-the-Global-Plan-of-Action-2003.pdf>
- UN-Habitat. (2009). *International guidelines on decentralization and access to basic services for all*. <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/International%20Guidelines%20on%20Decentralization%20and%20Access%20to%20Basic%20Services%20for%20all.pdf>

UN-Habitat. (2016). *New Urban Agenda*. <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>